

ІНСТИТУТ ПРОБЛЕМ ВИХОВАННЯ АПН УКРАЇНИ

ПІДЛЯЧИЙ МИКОЛА ІВАНОВИЧ

УДК 374.02

**ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ
СТАРШОКЛАСНИКІВ ДО ПРОФЕСІЙНОГО
САМОВИЗНАЧЕННЯ У МІЖШКІЛЬНИХ
НАВЧАЛЬНО-ВИРОБНИЧИХ КОМБІНАТАХ**

13.00.07– теорія і методика виховання

А В Т О Р Е Ф Е Р А Т

**дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата педагогічних наук**

Київ – 2002

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана в Інституті проблем виховання Академії педагогічних наук України, м. Київ.

- Науковий керівник:** академік АПН України,
доктор психологічних наук, професор
Бех Іван Дмитрович,
Інститут проблем виховання АПН України,
директор інституту.
- Офіційні опоненти:** доктор психологічних наук, професор
Побірченко Неоніла Антонівна,
Інститут педагогіки і психології
професійної освіти АПН України,
завідувач відділом психології профорієнтації;
- кандидат педагогічних наук,
старший науковий співробітник
Левченко Григорій Євменович,
вчений секретар апарату президії
АПН України.
- Провідна установа:** **Національний педагогічний університет ім.
М.П. Драгоманова,** кафедра трудового
навчання і креслення, Міністерство освіти і
науки України, м. Київ.

Захист відбудеться " 24 " вересня 2002 р. о 14⁰⁰ год. на засіданні спеціалізованої вченої ради К 26.454.01 в Інституті проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Інституту проблем виховання АПН України (04060, м. Київ, вул. М. Берлінського, 9).

Автореферат розісланий " 20 " серпня 2002 р.

**Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради**

Г.П. Пустовіт

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність дослідження. Кожна людина на певному етапі свого життя стає перед проблемою вибору професії і незалежно від того, продовжуватиме юнак або дівчина навчання чи безпосередньо включиться у трудову діяльність, професійне самовизначення набуває особливої ваги. Від нього залежить не тільки матеріальний добробут, а й можливість самореалізації, психологічний комфорт, статус у суспільстві, задоволеність працею тощо.

Відповідно, навчальні заклади як один з найважливіших суспільних інститутів держави мають надавати учням допомогу в адаптації до нових виробничих відносин за рахунок створення умов для особистісного зростання, підвищення рівня інформованості про різні аспекти праці у сучасних економічних умовах, всіляко сприяти їх професійному самовизначенню.

Процес професійного самовизначення складний і багато в чому суперечливий. З одного боку, він має враховувати інтереси, нахили, здібності особистості, а з другого – потреби суспільства у працівниках і спеціалістах певних сфер професійної діяльності. Отже, на професійне самовизначення старшокласників впливають два основних чинники – інтереси особистості і потреби суспільства. Забезпечити їх взаємодію, поєднання інтересів покликана професійна орієнтація. У цьому контексті вона є надзвичайно важливим чинником.

Загальним теоретичним проблемам формування готовності до професійного самовизначення у майбутній трудовій діяльності присвячено ряд досліджень К.А. Абульханової-Славської, Ю.С. Алферова, С.Я. Батишева, Л.П. Буєвої, Ф.І. Іващенко, Д.А. Кікнадзе, Є.О. Клімова, Я.Л. Коломинського, А.Т. Короткевича, Г.С. Костюка, Б.Ф. Ломова, В.О. Моляко, В.Н. Мясіщева, В.О. Полякова, М.М. Скаткіна, Д.Н. Узнадзе, В.В. Чебишевої та ін.

Проблеми методики профорієнтаційної роботи з учнівською молоддю, розкриваються в роботах Д.О. Закатнова, Л.А. Йовайши, Є.О. Клімова, М.В. Левківського, Г.Є. Левченка, В.М. Мадзігона, Є.М. Павлютенкова, А.Д. Сазонова, В.К. Сидоренко, В.Д. Симоненка, М.П. Тиценка, Д.О. Тхоржевського, Б.О. Федоришина, С.М. Чистякової, М.С. Янцура та ін.

Педагогічні аспекти проблеми формування готовності до професійного самовизначення на певні групи професій та на конкретні види професійної діяльності розглядаються у дослідженнях Г.Г. Бас, В.І. Барка Р.І. Гарбича, В.І. Дриги, Е.П. Корабліної, Р.І. Лучечка, Н.Ю. Матяш, В.В. Мачуського, С.В. Осадчого, О.В. Осипова, А.М. Пашинського, В.П. Романчука, Л.Г. Соколової, Т.В. Становської, О.В. Тополь, Н.О. Шевченко, М.С. Янцура та ін.

Однак, як підтверджує аналіз цих праць, проблема формування готовності до професійного самовизначення досліджена недостатньо. По-перше, відсутні зв'язки між різними факторами впливу на процес трудової підготовки і професійної орієнтації старшокласників засобами масової

інформації, загальноосвітніми навчальними закладами, міжшкільними навчально-виробничими комбінатами, позашкільними навчальними закладами, установами, організаціями, сім'єю та ін. По-друге, недостатньо відпрацьована система профорієнтаційної роботи у навчально-виховних закладах. Зокрема, в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, де є всі умови для формування професійних інтересів, намірів та професійної спрямованості як складових професійного самовизначення особистості.

Враховуючи наукову і практичну актуальність означеної проблеми, недостатній рівень її розробки у педагогіці, ми визначили тему нашого дисертаційного дослідження: **“Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах”**.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дослідження є складовою науково-дослідної теми лабораторії трудового виховання і професійної орієнтації Інституту проблем виховання АПН України "Обґрунтування організаційно-педагогічних умов підготовки учнівської молоді до професійного самовизначення в умовах реформування національної освіти", державний реєстраційний номер 0198U008167. Тема дисертаційного дослідження закордирована Радою з координації наукових досліджень у галузі

педагогіки та психології в Україні за № 545 (протокол №3 від 27.03.2001 р.).

Об'єкт дослідження: професійне самовизначення старшокласників.

Предмет дослідження: організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.

Мета дослідження: теоретичне обґрунтування та експериментальна перевірка ефективності організаційно-педагогічних умов підготовки старшокласників до професійного самовизначення в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах.

Гіпотеза дослідження – процес формування готовності до професійного самовизначення старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів буде ефективним якщо:

- зміст трудового профільного навчання та професійної підготовки матиме профорієнтаційну спрямованість;
- комплектування груп трудового профільного навчання та професійної підготовки здійснюватиметься із врахуванням психофізіологічних особливостей особистості старшокласників і їх відповідності вимогам професії;
- до змісту навчально-виховної роботи буде включено професіографічні дослідження;
- у процесі профконсультаційної роботи з батьками старшокласників має проводитись відповідна роз'яснювальна робота.

Виходячи з мети та гіпотези були визначені **завдання дослідження**:

1. З'ясувати стан проблеми у сучасній теорії і практиці.
2. Теоретично обґрунтувати та експериментально перевірити сукупність організаційно-педагогічних умов формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах.
3. Розробити методичні рекомендації з формування готовності старшокласників до професійного самовизначення для педагогічних працівників міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.

Методологічну основу дослідження склали основні положення психолого-педагогічних досліджень про закономірності розвитку особистості старшокласника, його професійного самовизначення; системний підхід до формування готовності до професійного самовизначення учнів старших класів, основні положення Законів про освіту в Україні, “Про позашкільну освіту”, Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті.

Для розв’язання поставлених завдань використовувались такі **методи дослідження**:

- **теоретичні**: аналіз соціологічної, філософської, психолого-педагогічної літератури та нормативних документів, вивчення та узагальнення педагогічного досвіду роботи міжшкільних навчально-виробничих комбінатів із здійснення трудового профільного навчання та професійної підготовки старшокласників, профорієнтаційної роботи з ними; аналіз та синтез емпіричного матеріалу;

- **емпіричні**: педагогічні спостереження, анкетування, бесіди та інтерв'ю, психодіагностичне тестування; експертна оцінка, педагогічний експеримент;

- **праксиметричні**: аналіз процесу та результатів навчально-виховної діяльності, професіографічний аналіз; обробка результатів педагогічного експерименту методами математичної статистики.

База дослідження: Бориспільський, Боярський та Вишгородський міжшкільні навчально-виробничі комбінати Київської області. Експериментом було охоплено 540 учнів.

Наукова новизна полягає в уточненні сутності поняття “готовність старшокласників до професійного самовизначення” у контексті особливостей детермінації цього особистісного новоутворення; визначенні структури, критеріїв, показників та рівнів його сформованості; обґрунтуванні організаційно-педагогічних умов підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів на основі диференціації та індивідуалізації профорієнтаційної роботи.

Теоретичне значення дослідження полягає у теоретичному обґрунтуванні та виявленні напрямків науково-методичного забезпечення профорієнтаційної спрямованості змісту навчально-трудової діяльності учнів згідно з

діагностичною, інформаційною, виховною та консультативною функціями профорієнтаційної роботи в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.

Практичне значення дослідження полягає у вдосконаленні змісту програм трудового профільного навчання та професійної підготовки учнів 9-11 класів і розробці методичних рекомендацій для педагогічних працівників міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.

Особистий внесок автора полягає у розробці теоретичних та методичних аспектів проблеми, обґрунтуванні та визначенні основних положень профорієнтаційної роботи із старшокласниками в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів у процесі формування у них готовності до професійного самовизначення, визначенні критеріїв ефективності такого формування, розробці методичних рекомендацій, які використовуються для роботи із старшокласниками у системі загальної середньої освіти, зокрема у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах.

Надійність і вірогідність одержаних результатів дослідження забезпечувалися всебічним розглядом предмета дослідження, достатнім розкриттям вихідних положень; опорою на сучасні досягнення педагогічної науки, використанням взаємодоповнюючих методів дослідження, адекватних його предмету, меті та завданням, поєднанням якісного і кількісного аналізу емпіричного матеріалу, результатами експериментальної роботи; застосуванням методів математичної статистики.

Апробація і впровадження основних результатів дослідження здійснювались у процесі експериментальної роботи. Хід і основні результати дослідження доповідались на: Всеукраїнських науково-практичних конференціях – “Стан та перспективи професійної орієнтації, трудового і профільного навчання та професійної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів”

(м. Бориспіль, 2002 р.), “Комплексна реабілітація дитини: стратегія, технологія, перспективи” (м. Київ, 2002 р.), IV Міжнародній науково-технічній конференції “ABIA-2002” (м. Київ, 2002 р.), на Всеукраїнському науково-практичному семінарі директорів міжшкільних навчально-виробничих комбінатів (м. Херсон, 2001 р.); читанні навчального курсу в Центральному інституті післядипломної педагогічної освіти; засіданнях “Круглого столу” у Міністерстві освіти і науки України; виступів дисертанта на семінарах директорів міжшкільних навчально-виробничих комбінатів; Всеукраїнських методичних об’єднаннях; засіданнях лабораторії трудового виховання і профорієнтації Інституту проблем виховання АПН України та лабораторії трудової підготовки та політехнічної творчості Інституту педагогіки АПН України.

Результати дослідження впроваджено у практику роботи: Бориспільського МНВК Київської області (довідка №96, від 20.03.02); Вишгородського МНВК Київської області (довідка №31, від 20.03.02);

Боярського МНВК Київської області (довідка №41, від 20.03.02) та центрального Інституту післядипломної педагогічної освіти АПН України (довідка №01-14/178, від 04.04.02).

Дослідження проводилося у три етапи протягом 1997-2002 років.

На **першому** етапі (1997-1998 р.) з метою вивчення стану проблеми в теорії було проаналізовано філософську, соціологічну, психолого-педагогічну літературу за темою дослідження. Проведено констатуючий експеримент і попереднє вивчення проблеми у практиці роботи навчальних закладів освіти, досвіду окремих вчителів, що дозволило визначити вихідні позиції дослідження. Визначено та обґрунтовано сукупність організаційно-педагогічних умов, які зумовлюють ефективність цього процесу. Було розроблено ряд програм трудового профільного навчання та професійної підготовки з профорієнтаційно спрямованим змістом.

На **другому** етапі (1998-2001р.) проводилася дослідно-експериментальна робота, спрямована на формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення. Формуючий експеримент проводився на базі Бориспільського, Вишгородського та Боярського міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Здійснювалася експериментальна перевірка організаційно-педагогічних умов формування готовності старшокласників до професійного самовизначення, експериментально перевірялась їх ефективність.

На **третьому** етапі (2001-2002р.) аналізувалися, узагальнювалися та перевірялися результати дослідно-експериментальної роботи, формулювалися кінцеві висновки та рекомендації, здійснювалось літературне оформлення роботи.

Публікації. Основні положення і висновки дисертації знайшли відображення у 7 наукових та науково-методичних публікаціях, із них 3 у фахових виданнях затверджених ВАК України.

Структура роботи. Дисертація складається із вступу, двох розділів, висновків за розділами, загальних висновків, списку основної використаної літератури, додатків. Основний зміст дисертації викладено на 160 сторінках. Робота містить 14 таблиць, 1 рисунок.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність обраної теми, сформульовані об'єкт, предмет, мета, гіпотеза та завдання, визначено теоретико-методологічну основу та методи дослідження, етапи його проведення, розкриті наукова новизна, теоретичне та практичне значення дослідження, вірогідність одержаних результатів, подано відомості про апробацію та впровадження результатів дослідження, представлені основні положення, що виносяться на захист, визначено експериментальну базу дослідження.

У **першому розділі** “Проблема професійного самовизначення

старшокласників у педагогічній теорії і практиці” розкриваються соціально – педагогічні передумови удосконалення підготовки старшокласників до вибору професії, психолого-педагогічні аспекти формування готовності старшокласників до професійного самовизначення та аналізується стан проблеми у практиці

роботи міжшкільних навчально-виробничих комбінатів.

Однією з основних проблем, яка виникає у процесі професійного самовизначення на соціально-економічному рівні, є протиріччя між потребою суспільства в кадрах і реальними професійними планами молоді та потребою в самореалізації на індивідуальному рівні. Розв’язання цього протиріччя неможливе без цілеспрямованого впливу на процес професійного самовизначення старшокласників. Вирішальну роль у професійному самовизначенні відіграють суб’єктивні критерії, показники та оцінки, які часто не відображають об’єктивну ситуацію вибору. Все це дає підстави стверджувати про зростання ролі індивідуального підходу у професійному самовизначенні, що вимагає

застосування у професійній орієнтації старшокласників засобів психолого-педагогічної дії, основою яких є допомога особистості у підготовці до вибору професії.

Аналіз наукової літератури показав, що історичні та соціально-економічні аспекти підготовки підростаючого покоління до самостійної праці були визначені вченими педагогами і психологами, які звертали особливу увагу на проблему трудової підготовки та професійного самовизначення учнівської

молоді у різних типах освітньо-виховних закладів. Особливої актуальності набуває ця проблема у наш час, що обумовлено переходом до ринкової економіки, змінами у соціальній структурі суспільства, новою кон’юнктурою на ринку праці.

Проблемам професійного самовизначення учнівської молоді присвячені соціологічні, філософські і психологічні дослідження К.А. Абульханової-Славської, Ю.А. Алферова, В.Г. Асєєва, С.Я. Батищева, І.Д. Беха, Л.П. Буєвої, Ш. Бюллера, Д.І. Водзинського, А.Д. Ганюшкіна, Г.Г. Дилігенського,

А.Г. Здравомислова, Ф.І. Іващенко, Д.А. Кікнадзе, Є.О. Климова, С.Л. Коломинського, О.А. Конопкіна, А.Т. Короткевича, Г.С. Костюка, Т.В. Кудрявцева, Б.Ф. Ломова, В.Н. Мясіщева, В.Д. Небиліцина, Н.А. Побірченко, В.А. Полякова, М.П. Тименка, С.С. Самаріна, Г.Л. Смирнова, Д.Н. Узнадзе, Д.І. Фельдштейна, Л.М. Фрідмана, В.А. Ядова та ін., в основі яких – фундаментальні положення психології особистості і психології діяльності.

Для старшокласників питання вибору професії актуалізується на основі аналізу та усвідомлення сукупності умов, що впливають на успішне професійне самовизначення як важливий етап на шляху трудового становлення, де особливе місце посідають соціологічні та психологічні

фактори. Цьому, зокрема, присвячені роботи Л.І. Божович, І. Кона, Д.І. Фельдмана, П.А. Шавіра та ін.

У психологічному аспекті готовність до професійного самовизначення розглядається як структура психічних властивостей особистості.

Педагогічний аспект передбачає синтез різних підходів. З точки зору Р.А. Гаспаряна, А.Г. Ковальова, Б.Ф. Пуні готовність до вибору професії розглядається з позиції індивідуального підходу, що передбачає вивчення готовності як комплексу інтегрованих якостей особистості. Н.Д. Левітов, Л.С. Нерсисян, В.Н. Пушкін у цьому плані розглядають функціональний підхід, що передбачає виявлення в готовності властивостей, які забезпечують ефективність певної діяльності.

Питання профдіагностики та профконсультації у процесі професійного самовизначення учнів розглядаються у дослідженнях Р.М. Гуревича, Г.Є. Левченка, Д.Н. Раззокова, М.С. Янцура та ін..

Теорія і практика профорієнтаційної роботи у зарубіжних країнах висвітлена у працях І.П. Бринцової, К.І. Івановича, Н.М. Лавриченко, В.Л. Омеляненко, Л.В. Сундукової, а також С. Гінзберга, Д. Сьюпера, С. Фукуями, Д. Холанда.

Близькими до теми нашого дослідження проблемами підготовки учнів старших класів до вибору професії в міжшкільних навчально-виробничих комбінатах є роботи Л.А. Йовайши, Д.О. Закатнова, К.Х. Кікчесва, В.В. Кривневича, Н.Д. Левітова, В.В. Мачуського, Я.М. Мінгалєва, Г.А. Нікова, Д.Н. Раззокова, Н.А. Рибникова, А.Т. Стиріна та інші.

Недоліком теоретичних досліджень цієї проблеми є недостатність чіткого психолого-педагогічного обґрунтування структури і змісту профорієнтаційної роботи у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. Науковці ще не мають єдиного погляду щодо визначення мети і завдань у підготовці учнів до професійного самовизначення на різних вікових етапах їх розвитку, не досконалі критерії та показники ефективності педагогічного впливу на формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення.

На основі теоретичного аналізу літературних джерел ми виявили, що готовність старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів є інтегральним особистісним утворенням, яке містить у собі стійкі прагнення до професійної діяльності з обраного профілю та знання, уміння, навички, а також комплекс індивідуальних психофізіологічних особливостей, які забезпечують високу ефективність їх подальшого професійного функціонування. Структурний аналіз готовності старшокласників до вибору професії дав нам можливість виділити: мотиваційний компонент, що проявляє себе через ієрархію мотивів навчальної-трудової діяльності учня; професійний компонент, до якого входять знання про обрану професію, спеціальні знання, вміння, навички, а також практичний досвід роботи за обраною спеціальністю; компонент

профпридатності, що є, по суті, підструктурою професійно значущих якостей особистості. Формування вищезгаданих компонентів тісно пов'язане з розвитком професійної самосвідомості учня, до якої включається прагнення до пізнання своїх професійних особливостей та самовдосконалення. Це дозволило нам запропонувати критерії визначення готовності старшокласників до професійного самовизначення: мотиваційно-ціннісний, пізнавально-практичний, професійної придатності, самооцінки, а також визначити показники та рівні її сформованості.

У ході констатуючого експерименту було визначено, що для більшості старшокласників на час закінчення загальноосвітнього навчального закладу проблема своєчасного здобуття професії значно загострюється. Це стосується учнів старших класів з найменш соціально захищених сімей. За результатами проведеного нами опитування на сьогодні більше 50% учнівської молоді з різних причин не мають можливостей продовжувати навчання у системі професійно-технічної освіти та інших навчальних закладах. З них біля 80% висловлюють бажання отримати робітничу професію ще навчаючись у загальноосвітніх навчальних закладах. У цьому випадку саме міжшкільні навчально-виробничі комбінати мають можливість достатньо ефективно вирішувати важливі соціальні проблеми.

За результатами проведеного нами дослідження виявлено, що значна частина старшокласників не має повних і систематизованих уявлень про сучасні професії. В уявленнях учнів переважають зовнішні ознаки, а багато старшокласників не розуміють суттєвих особливостей професій і їх вимог до людини.

За наслідками проведеного дослідження виявилось, що із загальної кількості старшокласників, залучених до експерименту (300 учнів) у 15% старшокласників високий рівень інтересу до обраних професій, у 49% учнів середній рівень, а решта 36% виявили низький рівень інтересу до професій.

Аналіз мотивів старшокласників у процесі вибору ними сфери майбутньої професійної діяльності показав, що в їх ієрархії провідне місце належить мотивам матеріального характеру (62%) і лише 14% опитаних учнів старших класів мають бажання приносити користь суспільству.

Практика профконсультаційної роботи в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів і результати констатуючого експерименту засвідчили, що профорієнтаційна робота із старшокласниками в більшості комбінатів проводиться епізодично, обмежуючись лише інформаційно-довідковим консультуванням старшокласників і їх батьків; у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах немає спеціальних приміщень, фахівців і методик виявлення індивідуальних психофізіологічних якостей особистості старшокласників, необхідних для обґрунтованого вибору профілю навчання і майбутньої професії; не вистачає методичних посібників і розробок з питань організації і проведення профорієнтаційної роботи із старшокласниками у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах; слабкою

є науково-методична і матеріально-технічна база для проведення профконсультації.

Ми прийшли до висновку, що професійне самовизначення старшокласників в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів може бути більш ефективним, якщо дотримуватися таких організаційно-педагогічних умов: у змісті профільного навчання і професійної підготовки необхідно враховувати зв'язки з предметами поглибленого вивчення; зосереджувати увагу на формуванні професійно важливих якостей особистості з обраного виду трудової діяльності; контролювати і корегувати професійні плани, способи оцінки результатів процесу професійного самовизначення, інформувати про умови майбутньої професійної діяльності; актуалізувати соціально-професійну адаптацію старшокласників, яка пов'язана з формуванням не лише професійних знань, умінь та навичок, але й засвоєнням норм і соціальних цінностей конкретних трудових колективів.

У другому розділі “Дослідження ефективності організаційно – педагогічних умов підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах” обґрунтовано зміст і структуру підготовки старшокласників до професійного самовизначення, розкрито особливості профорієнтаційної роботи з ними, подано методiku проведення експерименту і його основні результати.

Методика експериментальної роботи розроблена нами згідно із “Схемою-моделлю удосконалення профорієнтаційної роботи із старшокласниками в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів”. При цьому було визначено основні етапи і стадії дослідження, відповідні методи та інформаційні джерела.

Формуючий експеримент передбачав експериментальну перевірку ефективності організаційно-педагогічних умов підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально – виробничих комбінатів. Експериментальна робота проводилася на базі Бориспільського, Боярського та Вишгородського міжшкільних навчально-виробничих комбінатів Київської області.

Репрезентативність вибірки і вірогідність результатів забезпечувалася охопленням 540 осіб, серед яких були учні 9-11 класів, викладачі, майстри виробничого навчання міжшкільних навчально-виробничих комбінатів та батьки. Зрізи проводились двічі на рік, з метою простеження динаміки готовності старшокласників до професійного самовизначення.

Основними завданнями формуючого експерименту були такі: визначення змісту і засобів ефективної профорієнтаційної роботи у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах; з'ясування ступеню впливу визначених змісту і

засобів на формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення; порівняння дієвості впливу експериментальних факторів на формування готовності старшокласників до професійного самовизначення.

У контексті досліджуваної проблеми організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів мають сприяти вирішенню таких завдань: підвищення інформованості старшокласників щодо обраної професії, яка має характеризуватися конкретністю знань про цю професію та усвідомленістю потреби у її виборі; формування позитивної мотивації вибору професії, яка має визначатися чіткими провідними мотивами, спрямованими на зміст відповідної професійної діяльності; формування професійних інтересів, які були б чітко вираженими й активізували пізнавальну та практичну діяльність з метою оволодіння необхідними знаннями, уміннями і навичками та сприяли розвитку професійно значущих якостей особистості; покращення успішності навчання старшокласників та використання отриманих знань у відповідності з професійними інтересами та намірами; формування чітко виражених професійних намірів із визначенням конкретних шляхів подальшого професійного навчання та працевлаштування.

Результати дослідження свідчать, що важливою умовою успішного формування готовності учнів до професійного самовизначення є цілеспрямоване педагогічне управління цим процесом. Аналіз практики діяльності міжшкільних навчально-виробничих комбінатів свідчить, що педагогічні працівники відчують значні труднощі у постановці педагогічно оптимальних завдань виховання і використання відповідних засобів їх досягнення. Неправильно поставлені завдання і неадекватні засоби їх досягнення негативно впливають на результативність навчально-виховного процесу.

Одним з напрямів вирішення цієї проблеми, за нашою гіпотезою було забезпечення педагогічних працівників міжшкільних навчально-виробничих комбінатів відповідними програмами і методиками.

З цією метою були використані профорієнтаційні можливості розроблених нами програм професійної підготовки старшокласників: "Інформатика і комп'ютерна техніка (оператор комп'ютерного набору)", "Швейна справа (швачка)", "Кулінарна справа (кухар)", "Основи діловодства (секретар керівника)". У процесі створення і використання експериментальних програм ми збільшили обсяг профорієнтаційного матеріалу, не зменшуючи за цих умов інваріантну частину та зберігаючи загальну кількість навчальних годин.

Основними критеріями відбору змісту для означених програм були: загальновиховна і профорієнтаційна орієнтація; спрямованість змісту на творчу

діяльність старшокласників у навчально-виховному процесі; взаємообумовленість пізнавальної інформації та змісту практичних завдань; відповідність

навчального матеріалу кількості навчальних годин; доступність змісту навчального матеріалу.

У процесі трудового профільного навчання і професійної підготовки нами застосовувались евристичні, пошукові, проблемні методи навчання, евристичні бесіди; вчителі експериментальних класів знайомили старшокласників із професіями, пояснювали їх перспективність у майбутньому, розширювали знання старшокласників про світ професій, що сприяло свідомому вибору старшокласниками професії.

Враховуючи структуру готовності старшокласників до професійного самовизначення, експериментальні програми передбачали вплив на всі компоненти цієї готовності: мотиваційний, професійний, професійної придатності, професійної свідомості.

Зміст уроків трудового профільного навчання і професійної підготовки був взаємопов'язаний із змістом загальноосвітніх дисциплін та розробленим нами курсом "Основи вибору професії". Ці заходи мали забезпечити оптимальні умови формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення. Експериментальна програма "Основи вибору професії" передбачала включення різних засобів впливу на старшокласників, зокрема професіографічних досліджень.

У процесі професіографічних досліджень виконувалося два завдання: профінформаційне (одержання необхідної інформації); виховне (формування впевненості у власних можливостях вирішити важливі життєві задачі), що у кінцевому результаті впливало на формування готовності старшокласників до вибору майбутньої професії. При цьому інтенсивно використовувався профорієнтаційний куточок міжшкільного навчально-виробничого комбінату.

Сукупність методичних засобів реалізації змісту програми "Основи вибору професії", вдале співвідношення його з профілями і спеціальностями в експериментальних міжшкільних навчально-виробничих комбінатах стимулювали формування пізнавально – практичного компонента готовності старшокласників до професійного самовизначення.

У дослідженні (як один із засобів впливу на професійне самовизначення старшокласників) ми використовували професійні проби. При цьому, професійні проби розглядалися нами як профвипробовування, що моделює елементи конкретного виду професійної діяльності і сприяє свідомому, обґрунтованому вибору професії. У професійних пробах старшокласникам подавалися базові відомості про конкретні види професійної діяльності, моделювалися основні елементи різних видів професійної діяльності.

У процесі професійних проб у старшокласників актуалізувалися отримані знання і уявлення про обрану сферу професійної діяльності, формувалися професійні уміння і уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності. Старшокласники одержували досвід трудової діяльності за фахом, намагалися визначити наскільки відповідає характер даної роботи їх здібностям і умінням. Професійні проби здійснювалися нами у два етапи: підготовчий, у якому виділялася діагностична і навчальна частина і практичний. Зміст підготовчого етапу забезпечував зв'язок професійних проб з

основними компонентами готовності старшокласників до професійного самовизначення. Практичний етап проби складався із завдань трьох напрямів і трьох рівнів складності. У кожній професійній пробі виділялися три аспекти: технологічний, ситуативний і функціональний. Їх інтеграція дозволяла відтворити цілісний образ професії. Професійні проби виконувалися індивідуально чи у складі групи. При цьому вони були включені в структуру уроку чи здійснювалися у позаурочний час. Розглядаючи професійні проби як завершений цикл конкретних дій, ми передбачали її діагностичні і навчальні можливості. Крім того, професійні проби, що моделювали реальну професійну діяльність, стимулювали формування адекватної самооцінки рівня готовності старшокласників до вибору професії і сприяли реалізації принципу вільного професійного вибору.

У процесі навчально-виховної роботи на експериментальних об'єктах нами проводилася професійна консультація старшокласників, яка ґрунтувалася на психолого-педагогічному вивченні особистості, наданні учням старших класів істотної допомоги у формуванні готовності до професійного самовизначення. Це надавало можливість здійснювати індивідуальний підхід у профорієнтаційній роботі, яка поєднувалась з вирішеннями цілого комплексу науково-практичних, соціально-економічних і психолого-педагогічних завдань, спрямованих на забезпечення умов формування готовності до професійного самовизначення старшокласників, що відповідає потребам даного економічного регіону в кадрах.

З метою перевірки ступеня впливу означених вище експериментальних факторів на формування готовності старшокласників до професійного самовизначення, експериментальна робота проводилася за принципом єдиної розбіжності. Оцінка результатів проведеного в експериментальних міжшкільних навчально-виробничих комбінатах дослідження здійснювалась у двох напрямках: виявлявся вплив експериментальних факторів на формування в старшокласників окремих складових готовності до професійного самовизначення: мотивів, профінформованості, професійно-важливих якостей особистості, професійних інтересів та намірів; визначалась динаміка формування готовності старшокласників до професійного самовизначення протягом навчального року, як інтегральної якості особистості.

Для виявлення впливу експериментальних факторів на формування у старшокласників компонентів готовності до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, інформованості щодо відповідних професій, розвитку професійних інтересів та намірів, особливості мотивації вибору професії, певних професійно важливих якостей (здібностей) особистості – здійснювалась оцінка результатів педагогічного експерименту. Крім того, нами досліджувався узагальнений параметр – рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення.

Серед показників сформованості готовності старшокласників до професійного самовизначення за мотиваційно-ціннісним критерієм ми

виділяли прояв інтересу до професій за обраним профілем навчання, мотиви вибору означених професій та відповідність професійних намірів профілю навчання у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. Виявлено, що кількість старшокласників з високим рівнем прояву інтересу до відповідних професій збільшилася у експериментальних групах на 19,1%, у контрольних на 1,4%. Порівняння прояву мотивів вибору професії професійного самовизначення свідчить, що старшокласників з високим рівнем прояву соціальних мотивів та таких, що пов'язані зі змістом праці в експериментальних групах стало більше на 18,4%, а в контрольних – на 2,6%. Кількісні показники, які характеризують відповідність професійних намірів профілю навчання у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, також свідчать про значний вплив експериментальних факторів на формування цього компоненту готовності старшокласників до професійного самовизначення.

Серед показників сформованості готовності старшокласників до професійного самовизначення за пізнавально-практичним критерієм ми виділяли ступінь інформованості учнів про обрані професії. У процесі експериментальної роботи ми визначили, що ефективність використання розробленого нами змісту і сукупності педагогічних засобів формування у старшокласників готовності до професійного самовизначення в експериментальних групах підтверджується зростанням індексу інформованості учнів про професії, який підвищився в експериментальних групах на 0,53, а у контрольних тільки на 0,06.

За критерієм професійної придатності ми досліджували показники розвитку професійно значимих якостей особистості, які відповідали професіям за обраним профілем навчання. Дослідження показало, що після завершення формуючого експерименту високий рівень розвитку відповідних професійно важливих якостей особистості у старшокласників в експериментальних групах майже вдвоє перевищив відповідні показники контрольних груп.

Вагомим фактором впливу на формування готовності старшокласників до професійного самовизначення є також самооцінка старшокласників. У результаті проведеного дослідження в експериментальних групах кількість старшокласників з адекватною самооцінкою збільшилась на 33,7%. Це свідчення того, що завдяки значній допомозі старшокласникам в самопізнанні, вони змогли правильно оцінити свої можливості відносно вимог професії до особистості.

Одержані за кожним із складових компонентів готовності старшокласників до професійного самовизначення дані були використані для визначення рівнів її сформованості як інтегральної якості особистості (табл. 1).

Таблиця 1

Порівняльна характеристика результативності підготовки
старшокласників до професійного самовизначення

Рівні готовності до професійного самовизначення	До експерименту		Після експерименту	
	Експериментальні групи %	Контрольні групи %	Експериментальні групи %	Контрольні групи %
Високий	20,2	21,3	56,5	32,8
Середній	32,2	32,6	28	34,2
Низький	47,6	46,1	15,5	33

Аналіз таблиці порівняльної характеристики результативності підготовки старшокласників до професійного самовизначення дає підставу констатувати, що в результаті проведеної профорієнтаційної роботи показник високого рівня готовності до професійного самовизначення у експериментальних групах збільшився на 36,3%, а у контрольних лише на 11,5%.

Дані формуючого експерименту свідчать про позитивні кількісні та якісні зміни у результатах впливу на професійне самовизначення старшокласників.

Результати проведеного дослідження дозволяють сформулювати такі висновки:

1. На сучасному етапі розвитку нашої держави, коли народногосподарський комплекс потребує забезпечення висококваліфікованими спеціалістами формування готовності старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах набуває особливої соціальної та педагогічної значущості.

2. Проведене дисертаційне дослідження дозволило уточнити сутність, структурні компоненти готовності старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах, критерії оцінки і рівні її сформованості, а також фактори, що позитивно впливають на ефективність її формування.

3. У процесі проведеного нами дослідження виявлено, що готовність старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах є інтегральним особистісним утворенням, що включає ряд складових компонентів, які формуються і розвиваються взаємообумовлено у процесі спеціально організованої навчально-трудової діяльності під впливом сукупності змісту і педагогічних засобів, що має профорієнтаційну спрямованість і забезпечує достатній рівень готовності учнів старших класів до професійного самовизначення.

4. Аналіз стану проблеми у практиці роботи міжшкільних навчально-виробничих комбінатів наочно засвідчив недостатній рівень профорієнтаційної роботи із старшокласниками у таких закладах.

5. Результати формуючого експерименту свідчать, що формування готовності старшокласників до професійного самовизначення – процес педагогічно керований, і ефективність його підвищується в результаті включення старшокласників у навчально-трудову діяльність, профінформацію і профконсультацію. Це сприяє формуванню готовності старшокласників до професійного

самовизначення вищого рівня, що проявляється у соціально-психологічній готовності особистості здійснити свідомий вибір професії і продовжується на етапі оволодіння основами певного виду трудової діяльності на практичному рівні.

6. Рівень готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів буде вищим, якщо враховувати ряд організаційно-педагогічних умов: у змісті трудового профільного навчання і професійної підготовки враховуватимуться зв'язки з предметами поглибленого вивчення; зосереджуватиметься увага на формуванні професійно важливих якостей з обраного виду трудової діяльності; контролюватимуться і підлягатимуть корекції професійні плани, способи оцінки результатів процесу професійного самовизначення, умов майбутньої професійної

діяльності; актуалізуватиметься соціально-професійна адаптація старшокласників, яка пов'язана з формуванням не лише професійних знань, умінь та

навичок, але й засвоєнням норм і трудових цінностей конкретних трудових колективів.

7. У ході експериментальної роботи використовувалися професійні проби, які розглядалися як профвипробування, що моделюють елементи конкретного виду професійної діяльності та сприяють свідомому, обґрунтованому вибору професії. У ході професійних проб старшокласники отримували базові відомості про конкретні види професійної діяльності, основні елементи різних видів професійної діяльності та відповідні умови для якісного виконання професійних проб. У процесі професійних проб у старшокласників актуалізувалися отримані знання і уявлення про обрану сферу професійної діяльності,

формувався професійні уміння і уявлення про себе як суб'єкта професійної діяльності. Для визначення того, наскільки відповідає характер даної роботи їх здібностям і умінням старшокласникам необхідно було набувати досвід практичної роботи за обраним фахом. Професійні проби здійснювалися в два етапи: підготовчий, у якому виділялися діагностична і навчальна частина та практичний. Зміст підготовчого етапу забезпечував зв'язок професійних проб з основними компонентами готовності старшокласників до професійного

самовизначення. Практичний етап проби складався з завдань трьох напрямів і трьох рівнів складності. У кожній професійній пробі виділялися три аспекти: технологічний, ситуативний і функціональний. Їх інтеграція відтворювала цілісний образ професії. Професійні проби моделювали реальну професійну діяльність, стимулювали формування адекватної самооцінки рівня готовності старшокласників до вибору професії і сприяли реалізації принципу вільного професійного вибору.

Проблема підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів складна і багатогранна. Проведене нами дисертаційне дослідження розкриває лише частину питань підготовки старшокласників до професійного самовизначення. Потребують подальшого дослідження зміст, умови, методи і форми підготовки старшокласників до адекватного професійного самовизначення на сучасному етапі розвитку суспільства.

Основні положення дисертації викладені у таких публікаціях автора:

1. Піддячий М.І. Професійна консультація учнів старших класів загальноосвітніх закладів в умовах МНВК // Оновлення змісту, форм та методів навчання і виховання в закладах освіти. Наукові записки Рівненського державного гуманітарного університету. – 2002. – № 18. – С.168-173.

2. Піддячий М.І. Психолого-педагогічні аспекти профорієнтаційної роботи у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2002. – № 2. – С.102-106.

3. Піддячий М.І. Професійне самовизначення школярів як психолого-педагогічна проблема // Наукові записки Тернопільського державного педагогічного університету. Серія: Педагогіка. – 2002. – № 3. – С.72-77.

4. Жемера Н.В., Мадзігон В.М., Піддячий М.І., Тименко М.П. Термінологічний довідник. Професійне самовизначення / За ред. Федоришина Б.О., Денисенко Л.І. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2001. – 104 с.

5. Жемера Н.В., Мадзігон В.М., Піддячий М.І., Тименко М.П. Термінологічний довідник. Професійна орієнтація / За ред. Федоришина Б.О., Денисен-
ко Л.І. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2000. – 68 с.

6. Тименко М.П., Кравченко І.Ф., Піддячий М.І., Денисенко Л.І. Науково-методичні рекомендації. Професіографічна діяльність старших підлітків / За ред. Тименка М.П. – К.: Інститут проблем виховання АПН України, 2000. – 68 с.

7. Піддячий М.І. Особливості професійного самовизначення в умовах

міжшкільного навчально-виробничого комбінату. // Тези доповідей і повідомлень Всеукраїнської науково – практичної конференції “Стан та перспектива професійної орієнтації трудового і профільного навчання та професійної підготовки учнів загальноосвітніх навчальних закладів”. – Бориспіль (Київська обл.): Інститут проблем виховання АПН України, 2002. – С. 59-64.

АНОТАЦІЯ

Піддячий М.І. Організаційно-педагогічні умови підготовки старшокласників до професійного самовизначення у міжшкільних навчально-виробничих комбінатах. – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата педагогічних наук за спеціальністю 13.00.07 – теорія і методика виховання. – Інститут проблем виховання АПН України, Київ, 2002.

У дисертації досліджена проблема організаційно-педагогічних умов підготовки старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально-виробничих комбінатів. Автором виявлено психолого-педагогічні фактори забезпечення профорієнтаційної спрямованості змісту навчально-трудої діяльності старшокласників виходячи з діагностичної, інформаційної, виховної, розвиваючої та консультативної функцій профорієнтації. У роботі обґрунтовано та експериментально перевірено ефективність змісту і структури профорієнтаційної роботи та визначено сукупність педагогічних засобів формування готовності старшокласників до професійного самовизначення в умовах міжшкільних навчально виробничих комбінатів.

Ключові слова: професійне самовизначення старшокласників, готовність учнів старших класів до професійного самовизначення, навчально-трудова діяльність, виховна, діагностична, інформаційна функції профорієнтації.

АННОТАЦИЯ

Поддячий Н.И. Организационно–педагогические условия подготовки старшеклассников к профессиональному самоопределению в межшкольных учебно–производственных комбинатах. – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата педагогических наук по специальности 13.00.07 – теория и методика воспитания. – Институт проблем воспитания АПН Украины, Киев, 2002.

Диссертация посвящена актуальной проблеме теории и методики воспитания – организационно-педагогическим условиям подготовки

старшекласников к профессиональному самоопределению в межшкольных учебно–производственных комбинатах. В работе раскрываются социально-педагогические предпосылки совершенствования подготовки старшекласников к выбору профессии в условиях межшкольных учебно–производственных комбинатов, психолого-педагогические аспекты формирования готовности старшекласников к профессиональному самоопределению, анализируется состояние проблемы в межшкольных учебно–производственных комбинатах.

На основании анализа психолого-педагогической литературы определена сущность готовности старшекласников к профессиональному самоопределению как определяющего интегрального качества личности формирующегося в процессе профессионального самоопределения. Кроме того, определены компоненты и показатели готовности старшекласников к профессиональному самоопределению. Эти компоненты формируются в процессе специально организованной учебно-трудовой деятельности, имеющей профориентационную направленность и обеспечивающей достаточный уровень готовности учащихся старших классов к профессиональному самоопределению.

Структурный анализ готовности старшекласников к выбору профессии в межшкольных учебно-производственных комбинатах дал возможность предложить критерии их показатели и уровни готовности старшекласников к профессиональному самоопределению: креативный, когнитивный, мотивационный, самооценки, а также уровни ее сформированности; факторы, которые положительно влияют на эффективность формирования.

Анализ состояния проблемы в практике работы межшкольных учебно-производственных комбинатов продемонстрировал недостаточный уровень профориентационной работы со старшекласниками в таких учебных заведениях. Результаты констатирующего эксперимента свидетельствуют о далеко неполных и несистематизированных представлениях старшекласников о профессиях.

Раскрыто особенности, обосновано содержание, структуру, профориентационной работы со старшекласниками в условиях межшкольных учебно-производственных комбинатов, методику эксперимента и его результаты.

Анализ экспериментальных данных свидетельствует, что эффективности формирования готовности старшекласников к профессиональному самоопределению в межшкольных учебно-производственных комбинатах содействует создание учебных групп для занятий во внеурочное время с учетом их индивидуальных особенностей, необходимых для успешной трудовой деятельности согласно избранному старшекласниками профилю; организации профориентационной работы с учетом ее функций: организационной, диагностической, консультативной, воспитательной, развивающей и информационной.

В диссертационной работе определены факторы и комплексные критерии разработки содержания учебно-трудовой деятельности старшеклассников, раскрыты особенности его апробации и соответствующие результаты.

Описывается организация и ход эксперимента по формированию готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению. Характеризуются основные задания эксперимента, его особенности, описываются методики статистической обработки данных экспериментальной работы на разных его этапах.

Результаты формирующего эксперимента свидетельствуют, что формирование готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению в условиях межшкольных учебно-производственных комбинатов – процесс управляемый и эффективность его повышается в результате включения учеников в учебно-трудовую деятельность, профконсультацию и профессиональное образование. Это оказывает воздействие на формирование готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению высокого уровня, что проявляется в социально-психологической готовности личности осуществить осмысленный выбор профессии и продолжается на этапе овладения основами определенного вида трудовой деятельности.

Экспериментальные данные подтвердили эффективность разработанного содержания и совокупности педагогических средств формирования готовности старшеклассников к профессиональному самоопределению.

Ключевые слова: профессиональное самоопределение старшеклассников, готовность учащихся старших классов к профессиональному самоопределению, учебно-трудовая деятельность, диагностическая, воспитательная, информационная функции профориентации.

ANNOTATION

Piddiachi N.I. Managing-pedagogical conditions of preparation senior pupils to professional self-determination in interschool industrial practice combines. – Manuscript.

The dissertation on reception of a scientific degree of the candidate of pedagogical sciences on a specialty 13.00.07 – theory and technique of education. – Institute of problems of education Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine, Kyiv, 2002.

In the dissertation the problem of the contents and pedagogical means of formation of readiness senior pupils to professional self-determination in interschool industrial practice combines is investigated. The author reveals the managing-pedagogical factors of maintenance professional orientation of an

orientation of the contents of education and labor activity senior pupils proceeding from diagnostic, information, upbringing, developing and advisory functions professional orientation. In the work is reasonable and experimentally efficiency of the contents and structure professional orientation of work is checked up and the set of pedagogical means of formation of readiness senior pupils to professional self-determination in conditions of interschool industrial practice combines is determined.

Key words: professional self-determination, readiness for professional self-determination, professional advice, education and labor activity, upbringing, diagnostic, information, function professional orientation.

